

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(477) (074)

Ю. С. Митрофаненко

КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», Кропивницький, Україна

**ВІДГУК НА КНИГУ Ф. Г. ТУРЧЕНКА
«УКРАЇНА – ПОВЕРНЕННЯ ІСТОРІЇ.
ГЕНЕЗА СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА»**

У статті пропонується аналіз книги історика Ф. Турченка, який проаналізував складний процес підручникотворення в Україні на початку незалежності, а також спроби створити спільний підручник з історії України та Росії, виокремлюється роль працівників ДНУ імені Олеса Гончара та дніпропетровських освітян під час написання, апробації та рецензування нових підручників з історії України.

Ключові слова: історія, підручник, підручникотворення, школа, спільний підручник.

Ю. С. Митрофаненко

КЗ «Кировоградский областной институт последипломного педагогического образования имени Василия Сухомлинского», Кропивницкий, Украина

**ОТЗЫВ НА КНИГУ Ф. Г. ТУРЧЕНКА
«УКРАИНА – ВОЗВРАЩЕНИЕ ИСТОРИИ.
ГЕНЕЗИС СОВРЕМЕННОГО УЧЕБНИКА»**

В статье анализируется книга историка Ф. Турченка о процессе создания учебников по истории Украины в первые годы независимости, а также попытки создания общего учебника по истории для школ России и Украины. Автор статьи выделяет роль днепропетровских учёных и учителей в создании и апробации учебников по истории Украины.

Ключевые слова: учебник, история, школа, общий учебник.

Y. S. Mytrofanenko

Kirovograd regional institute of postgraduate pedagogical education named of Vasily Sukhomlinsky, Kropyvnytsky, Ukraine

**REVIEW OF THE BOOK BY F. TURCHENKO
«UKRAINE – THE RETURN OF THE HISTORY.
GENESIS OF THE MODERN TEXTBOOK»**

The analysis of the book by F. Turchenko, who has analyzed the complex process of the textbook creation in Ukraine in the beginning of independence,

© Ю. С. Митрофаненко, 2017

is suggested in the article. The author characterizes general political situation, in the context of which reorganization of school education in history was happening, new educational editions were being discussed, new programs and concepts of education in history were being developed. The circumstances of creation of the first textbooks in history of Ukraine for 7-11 forms by the group of historians of south-eastern regions (the role of the workers of Dnipropetrovsk National University after Oles' Honchar and educational) educational workers of the region in the process of development, of new textbooks in history of Ukraine is distinguished) are revealed. Great attention is paid to the attempts of pro-Russian and pro-communistic political forces of Ukraine to influence the concept and contents of the textbooks. The analysis of studying themes of the past of Ukraine in Russian textbooks, as well as suggestions of Russian historians to reconsider the concept of education in history of Ukraine is given. They suggest to change the contents of the program and textbooks. The influence of the textbooks creation on the events of 2014-2017: Russian military aggression in Crimea and Donbas, extension of separatism, splash of patriotic tendencies in Ukraine, due to which pro-Russian terroristic organizations could be stopped, is defined. The author of the book F. Turchenko emphasized the important role of creation of the textbook in history of Ukraine as one of the important factors of preserving the independence of Ukraine.

Key words: history, textbook, school, «general history».

В умовах реформування системи української освіти та пошуку нових моделей викладання історії та написання сучасних підручників набуває значення досягнення досвіду попередників, причетних до зміни парадигми викладання історії та підручникотворення з історії України на початку 90-х рр. XX ст. Ця тема впродовж тривалого часу не втрачає своєї актуальності серед фахових істориків [2; 3; 20]. Книжка знаного історика Федора Турченка «Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника» розкриває обставини появи перших підручників з історії України [10].

Вперше книгу було презентовано у вересні минулого року на престижному Форумі видавців у Львові. Інтерес викликала назва книги та особа її автора Чому? Ф. Турченко – знаний в Україні та за її межами історик (автор значної кількості монографій та підручників з історії України) був активним учасником процесу створення українських підручників [10–15]. Ф. Турченко належить до істориків, які, незважаючи на значну кількість ґрунтовних досліджень, не є «кабінетними». Свої знання з історії минулого він вміло застосовує для відповідей на виклики сьогодення. Зокрема, вже в 2015 р. у співавторстві з Г. Турченко побачила світ надзвичайно актуальна праця «Проект «Новоросія»: ювілей на крові 1764–2014 рр.» [11], в іншій редакції «Проект «Новоросія і новітня російсько-українська війна» [12]. Це дослідження аргументовано спростовує всі міфи про історичні традиції Новоросії на теренах сучасної України.

Книжка «Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника», що вийшла в 2016 р., також вирізняється актуальністю змісту, часом появи та відповідає запитам громадян України, які живуть у добу новітньої російсько-військової агресії та інспірованого спалаху сепаратизму на Півдні та Сході України. Жанр книги я б визначив як історичний детектив. Захоплюючий сюжет (ніколи не думав, що книга з історії появи підручника може містити стільки гострих кутів) про процес створення та збереження підручника з історії України в умовах дискусій з прихильниками «єдиного курсу» з історії України (з позицій комуністичної історіографії), «регіонального підручника» (прихильники сепаратизму), «спільного підручника» (російський погляд на українську історію).

Не можу оминати й особистих вражень. Читаючи книгу, ніби помандрував часом, бо в школі до 1992 р. вивчав обкрашену історію України. З підручником Ф. Турченка з історії України для 10-класу, познайомився в 1997 р. ще студентом 3-го курсу історичного факультету Кіровоградського (нині Центральноукраїнського) державного педагогічного університету ім. В. Винниченка під час підготовки до занять та іспитів з теми «Українська революція 1917–1921 рр.» [13]. Їх рівень, за браком літератури, дозволяв якісно підготуватися до занять, чим виручав студентів нашого покоління. Працюючи в школі, викладав історію України в 10–11 класах за цим підручником, вперше дізнався про роман Юрія Горліс-Горського «Холодний Яр», який став темою майбутніх наукових досліджень [9].

Книга «Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника» читається надзвичайно легко та цікаво, незважаючи на її науковий стиль та осмислення автором наукових концепцій та парадигм під час пошуку теоретичних засад, якими керувалися автори в роботі над історичним матеріалом. Дослідження містить чимало корисної інформації для тих, хто викладає історію України. Зміст книги – це реконструкція процесу створення підручника з історії України, який став складовою частиною сучасних процесів державотворення. Цей підручник (своєрідний «паспорт держави») був першою вдалою спробою декомунізації нашого минулого та подолання явища, яке Л. Костенко влучно назвала «амнезією історичної пам'яті» [5].

Хронологічно дослідження Ф. Турченка охоплює декілька періодів: доба «перебудови» – коли визріла необхідність появи підручника з історії України і відбулися перші неспіліві кроки по його створенню (глава «Україна без історії»). Перші роки незалежності – ідея та спроба написати підручник з історії України («Історична освіта в Україні на початку незалежності», «Історія країни, якої не було»). Третій період – доба 2010 – 2013 р., коли чинилися спроби замінити історію становлення української державності України проектом «Спільний

підручник», у якому школярам українських шкіл пропонувалося не стільки спільне, а виключно російське бачення минулого України.

Окрема увага в книзі приділяється пошуку теоретичних засад та дискусій навколо концепцій написання підручника з історії України. Читач дізнається, якими науковими підходами керувалися автори, коли обирали концепцію написання майбутнього підручника, про полеміку з групою Наталії Яковенко 2007 р. [20].

Імпонує об'єктивність Ф. Турченка. Автор згадав не лише про власну роль та здобутки в процесі написання підручника з історії України, але й визначив ціле покоління істориків, які взялися за невдячну і не надто безпечну справу писати підручник для держави, яка й досі не має спільної історичної пам'яті [3]. Що вже казати про «лихих 90-х»! Окрему подяку автор висловлює вчителям історії українських шкіл, які схвалили концепцію та зміст підручника для 10–11-х класів, чим позбавили противників українського бачення історії закрити їх доступ до українських шкіл [13; 14].

Спільними зусиллями Ф. Турченку та його однодумцям вдалося прорвати інформаційну блокаду комуністичних штампів, ідеологем та міфологем і надати можливість мільйонам українців фахово розібратися у своєму минулому. З особливою теплою він пише про Наталію Теплоухову, представника Міністерства освіти і науки України, яка зіграла значну роль у появі підручника з історії України. До речі, саме їй автор присвятив цю книгу [10, с. 4].

На сторінках книжки Ф. Турченко відзначив роль дніпропетровських (дніпровських) освітян: науковців, вчителів, представників обласного управління освіти. Їх внесок був доволі вагомим, тому зупинимося на ньому детальніше. В розділі «Історія країни, «якої не було», що охоплює 1992–1993 рр. – своєрідний підготовчий етап українського підручникотворення, Ф. Турченко згадав про нараду щодо підготовки нових підручників з історії. У ній взяли участь заступники керівників обласних управлінь освіти Запорізької, Дніпропетровської, Донецької, Херсонської, Миколаївської областей [10, с. 25].

Автор книги згадує, що «усвідомлюючи, що нарада матиме політичний підтекст, запросив до роботи добре знайомих йому науковців, які отримали освіту в Харківському і Дніпропетровському університетах, спеціалізувалися на історії України, підтримували постійні зв'язки зі школою і були вільними від ностальгійних поглядів щодо комуністичного минулого» [10, с. 26]. Серед таких була Ганна Кирилівна Швидько – в той час професор Дніпропетровського державного університету. За результатами наради Г. К. Швидько було рекомендовано для написання підручника з історії України для 8-го класу (охоплював період XVI–XVIII ст.) [10, с. 43; 19]. Але на цьому роль

дніпропетровських освітян у роботі над підручником, яка проходила в непростих дискусіях з прибічниками комуністичної й регіональної версій підручника, не обмежилася.

Зокрема, серед вчителів історії Дніпропетровської області (разом із Запорізькою та Полтавською) для апробації були поширені навчальні посібники, які охоплювали період Української революції 1917–1921 рр. [10, с. 44]. А протягом червня 1993 – квітня 1994 рр. експертна група із рецензування підручника провела три робочих засідання щодо обговорення рукопису у Запоріжжі, Миколаєві та Дніпропетровську. Одним із свідків та активних учасників цього процесу був начальник Дніпропетровського обласного управління освіти Олександр Удод, який пізніше згадував: «...обговорювали прискіпливо, абзац за абзацем, рядок за рядком» [17, с. 3].

Відзначимо, що так само ретельно книгу вчитувала інша група рецензентів: прихильників старої комуністичної візії. Зокрема, вони фактично винесли вирок підручнику: «вважаємо недоцільним подальше фінансування роботи в такому вигляді» [10, с. 46]. Тому важливою, на думку Ф. Турченка, була підтримка вчителів, методистів та «молодого начальника Дніпропетровського обласного управління народної освіти Олександра Удода, місцевих краєзнавців і колег-учених, додатково залучених до обговорення рукопису» [10, с. 47]. Мова йшла про підручники з історії України для 10 – 11 класів, які охоплювали період ХХ ст. Серед значної кількості відгуків Ф. Турченко звертає увагу на рецензію доктора історичних наук Валентина Іваненка та вже згадуваного Олександра Удода, надруковану в 1995 р. у дніпропетровській газеті «Зоря» [4]. «Дніпропетровські вчені назвали книжку цінним посібником для випускників та вчителів, який в загальних рисах відповідає вимогам нашого сьогодення, потребам формування правдивої історичної свідомості сучасного покоління українців», – так охарактеризував цей відгук сам Ф. Турченко [10, с. 54].

Згадав Ф. Турченко і про участь дніпропетровського історика, професора Юрія Мицика в круглому столі «Історія України ХХ ст. на сторінках шкільних підручників», який відбувся за участі народних депутатів лівого політичного спрямування, істориків, працівників Міністерства, авторів підручників, вчителів і методистів. Результатом цієї наради було збереження підручників і недопущення фальсифікації історії України на догоду Москві [10, с. 57].

Аналізуючи процеси створення підручників з історії України, автор книги відзначив, що «підручники з історії України вперше було написано на Південному Сході України, де для цього, здавалося, було найменше умов. До їх появи виявився причетним автор, а також учені історики Донецька, Дніпропетровська та Запоріжжя, учителі історії загальноосвітніх шкіл цього регіону» [10, с. 24].

Книжка дозволяє помітити поступ України в осягненні свого минулого. Чимало «білих плям» початку 1990-х рр. вже давно стали складовою національної пам'яті України, а до пантеону українських героїв та визначних свят потрапили події та особистості, які вперше були згадані на сторінках підручників з історії України групи Ф. Турченка. В книзі простежується опір українському баченню історії, який реалізовувався через проекти «регіональний підручник», «спільний підручник», а в 2014 р. у формі відкритої агресії проти України та виявах войовничого сепаратизму, коли, поруч з іншими символами України, знищувалися підручники з історії України.

Родзинкою книги є відкриття маловідомих фактів з історії створення підручника з історії України. Зокрема, зі сторінок книги читач дізнається кому належала ця ідея, а відповідь може відверто здивувати. Крім того, знайде відповіді на питання:

– Чому на авторів підручників образився Ю. Звягільський і скільки це могло коштувати його авторам?

– Як і чому зі сторінок підручника зникло ім'я цього ображеного одіозного депутата?

– Про що Ф. Турченка особисто просив тодішній міністр освіти С. Ніколаєнко?

– Для чого в 2010 р. в Астані збирали авторів підручників з історії країн СНД? [10, с. 92].

А ще в книжці пропонується глибокий аналіз концепції російських підручників з історії та висвітлення в них тем, пов'язаних з Україною. Це дозволяє зрозуміти, як готувалося покоління рашизму, прибічники якого їхали в Україну поширювати Новоросію та боротися з «фашизмом», не помічаючи становлення неосталінізму на теренах Росії. Це розпочалося зі сторінок російських підручників, де Й. Сталін зображувався «як ефективний менеджер», а масові репресії виявилися «прагматичним інструментом вирішення народногосподарських завдань» (Про це Ф. Турченко писав ще в 2010–2011 рр.) [16]. Окремий розділ «Операція «Спільний підручник» аналізує спроби нав'язати Україні міф про спільну історію через створення єдиного підручника для всіх країн СНД або посібника для вчителя [6; 7; 18]. Ф. Турченко аргументовано доводить псевдонауковість та небезпеку такої позиції, яка суперечить історичним фактам та концепції українського державотворення, становить загрозу територіальній та духовній соборності України. Нова книжка Ф. Турченка дозволяє зробити вчасне інтелектуальне щеплення ураження вірусом небезпечних історичних міфів.

Процес українського підручникотворення є чудовим аргументом на користь ідеї української соборності. Навчальні посібники з історії України, якими користувалися учні Галичини та Закарпаття, писали на початку 90-х рр. ХХ ст. науковці з Півдня та Сходу України. Це

стало своєрідним продовженням традиції написання українського підручника ще з початку ХХ ст., коли автором популярної книги з історії України був мешканець Півдня України Микола Аркас.

Ф. Турченко проаналізував значний обсяг навчальної літератури, запропонованої науковцями вчителям історії в період 1993–1996 рр., починаючи з праці канадського історика О. Субтельного «Україна. Історія» [9], яку «читали всі – від школярів до академіків» [10, с. 14]. Але для повноти картини українського підручникотворення 90-х рр. варто було б проаналізувати внесок таких істориків, як Наталя Яковенко та Ярослав Грицак, які в 1996 р. підготували два томи «Нарисів з історії України» [21; 1]. Ці ґрунтовні дослідження знайомили читачів із найновішими теоріями й інтерпретаціями процесів українського націєтворення, розглядали його в міжнародному контексті, і на, нашу думку, мали значний вплив на вчителів історії. Хоча прізвища Н. Яковенко та Я. Грицака згадуються на сторінках монографії, але в іншому контексті [10, с. 80, 82, 21, 36, 48].

Проте рецензована книжка все ж дозволяє сповна побачити здобутки та прорахунки цілого покоління істориків, які зуміли в надскладних умовах написати та захистити підручник з історії України. Але... Незважаючи на появу сучасних програм та підручників з історії України, значна частина вчителів продовжували викладати історію України, як «історію держави, якої не було» (про одну з таких Ф. Турченко згадує на сторінках книги) [10, с. 23]. На жаль, чимало таких «вчителів» і нині продовжують працювати в українських школах, що мало сумні наслідки для української державності навесні 2014 р. Шкода, що не вистачило ані волі, ані бажання замінити подібних вчителів. Звісно, це не провина авторів підручників, але, за інших умов ефективність використання підручника для формування історичної свідомості учнів була б значно вищою.

По-друге, нове покоління авторів підручників, державних програм та програм з історії вивчення рідного краю мають врахувати дискусії початку 1990-х рр. і запропонувати учням та вчителям продукт, який би підкреслював зв'язки (історичні, етнічні, культурні, економічні) минулого краю з історією держави. Це дозволило б сформувати міцний ґрунт духовної соборності, що є запорукою соборності територіальної.

Загалом, хочеться подякувати Ф. Турченку за вміння тримати руку на пульсі сучасності, здатність власними дослідженнями реагувати на виклики сьогодення. А всім хто цікавиться історією України раджу прочитати цю книгу. Важко не погодитися із висновком її автора, «що незалежність України була збережена, не в останню чергу тому, що у свій час був захищений підручник з історії України» [10, с. 93]. На підручниках з історії України, створених у 1990-і рр. виховано покоління українців, які стали учасниками Помаранчевої рево-

люції, революції Гідності, серед них чимало волонтерів, вояків добровольчих батальйонів та Збройних Сил України, які боронять Україну на Півдні та Сході України.

Бібліографічні посилання

1. **Грицак Я.** Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст.: [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак., вузів, вчителів.] / Я. Грицак. – К., 1996.
2. **Грицак Я.** Як викладати історію після 1991 року? / Я. Грицак // Страсті за націоналізмом. – К., 2011. – С. 17 – 33.
3. **Дашкевич Я.** Чи має Україна свою історію? З приводу круглого столу «Історія України XX ст. на сторінках підручників» / Я. Дашкевич // Шлях перемоги. – 1997. – 4 січня.
4. Зоря (Дніпропетровськ). – 1995. – 7 грудня.
5. **Костенко Л.** Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала / Л. Костенко. – К., 2005.
6. История России. 1945 – 2008. Учебник для 11 класса / под ред. А. Данилова, А. Уткина, А. Филиппова. – 2-е изд. – М., 2008.
7. История России. 1900 – 1945. Книга для учителя / под ред. А. Данилова, А. Уткина, А. Филиппова. – 2-е изд. – М., 2008.
8. **Митрофаненко Ю.** Холодний Яр в історії Української революції 1917 – 1921 рр.: історіографічна традиція та сучасні інновації осмислення / Ю. Митрофаненко // Український визвольний рух. – 2016 – № 21. – С. 81–117.
9. **Субтельний О.** Україна. Історія / О. Субтельний. – К., 1991.
10. **Турченко Ф.** Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника / Ф. Турченко. – К., 2016.
11. **Турченко Ф.** Проект «Новоросія» 1764 – 2014 рр. Ювілей на крові / Г. Турченко, Ф. Турченко. – Запоріжжя, 2015.
12. **Турченко Ф.** Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна / Ф. Турченко, Г. Турченко. – Запоріжжя, 2016.
13. **Турченко Ф.** Новітня історія України. 10 клас / Ф. Турченко – К., 1994.
14. **Турченко Ф.** Новітня історія України (1945 – 1993). Підручник для 11 класу / Ф. Турченко, П. Панченко, С. Тимченко. – К., 1995.
15. **Турченко Ф.** Микола Міхновський: Життя і слово / Ф. Турченко. – К., 2006.
16. **Турченко Ф.** «Общая история»: наука чи політика? / Ф. Турченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://krasnews.at.ua/publ/rozpovidi-pro-zemljakiv/slovo-v-nauci/fedir-turchenko-obshhaia-istoriia-nauka-chi-politika-i/27-1-0-226>.
17. **Удод О.** Підручник з історії України – невід’ємний атрибут держави / О. Удод // Газета «Історія України». – 2006. – № 1. – С. 3.
18. Україна й Росія розроблять спільні підручники для вчителів історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukped.com/index.php?option=com_content&view=article&id....
19. **Швидько Г.** Історія України (XIV – XVIII ст.): пробний підручник для 8 кл. сер. шк. / Г. Швидько. – К., 1996.
20. Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали з робочої наради з моніторингу шкільних підручників України / Упорядник Н. Яковенко. – К., 1996.
21. **Яковенко Н.** Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. : [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак., вузів, вчителів.] / Н. Яковенко. – К., 1996.

Надійшла до редколегії 1.08.2017